Cuprins

Mulţumiri 7

Introducere. Comparaţii, conexiuni şi istorii ale dezvoltării economice europene 9
Variaţiuni ale istoriei centrate pe Europa : demografia, ecologia şi acumularea 16
Alte istorii centrate pe Europa : pieţele, firmele şi instituţiile 19
Deficienţele istoriilor centrate pe Europa 21
Construirea unei explicaţii mai cuprinzătoare 22
Comparaţii, conexiuni şi structura argumentului 28
O precizare privind acoperirea geografică 29

Partea I. O lume cu asemănări surprinzătoare

1. Europa înaintea Asiei ? Populaţia, acumularea de capital şi tehnologia în explicarea dezvoltării europene 35
Agricultura, transporturile şi capitalul constituit de şeptel 36
O viaţă mai lungă ? Un trai mai bun ? 40
Natalitatea 44
Acumularea ? 45
Dar tehnologia ? 47
2. Economiile de piaţă în Europa şi în Asia 71
Pieţele terenurilor agricole şi restricţiile privind utilizarea pământului în China şi în Europa Occidentală 72
Sistemele de ocupare a forţei de muncă 81
Migraţia, pieţele şi instituţiile 84
Pieţele pentru produse agricole 87
Industria rurală şi activităţile secundare 88
Munca în familie în China şi în Europa : „involuţie" şi „revoluţie industrioasă" 92
Concluzie la partea I : centre multiple şi constrângeri comune la începutul economiei mondiale moderne timpurii 107

Partea a II-a. De la un nou etos la o nouă economie ? Consum, investiţie şi capitalism

Introducere 111
3. Consumul de bunuri de lux şi ascensiunea capitalismului 114
Bunurile de lux de uz mai mult sau mai puţin curent 114
Bunurile de lux de uz curent şi consum popular în Europa şi în Asia în epoca modernă timpurie 116
Bunurile de folosinţă îndelungată şi „obiectificarea" luxului 127

Produsele exotice şi viteza modei : conjunctura globală şi apariţia diferenţelor economice pe baze culturale 150
Cererea de bunuri de lux, sistemele sociale şi firmele capitaliste 159
4. Mâini vizibile : structura firmelor, structura sociopolitică şi „capitalismul" în Europa şi în Asia 163
Resursele externe şi acumularea de capital : o reexaminare a teoriei lui Williams 181
Importanţa factorilor evidenţi : cererea de bunuri de lux, capitalismul şi colonizarea Lumii Noi 184
Competiţia dintre state, violenţa şi sistemele statale : în ce sens nu au avut şi în ce sens au avut importanţă. 189
Concluzie la partea a II-a : importanţa asemănărilor – şi a deosebirilor 200

Partea a III-a. Dincolo de Smith şi Malthus : de la constrângerile ecologice la dezvoltarea industrială susţinută

5. Constrângeri comune : presiunile ecologice în Europa de Vest şi în Asia de Est . . . 205
Defrişările şi epuizarea solului în China : câteva comparaţii cu Europa 219
Comerţul pentru resurse cu periferiile din Lumea Veche : tipare comune şi limite ale soluţiilor smithiene la probleme cvasimalthusiene. 235
6. Abolirea constrângerilor funciare : Americile ca nou tip de periferie 255
Altă Lume Nouă, alt chilipir : metalele preţioase 260
Câteva măsurători ale eliberării de sub presiunile ecologice : Marea Britanie în perioada revoluţiei industriale 264
Comparaţii şi calcule : ce înseamnă cifrele ? 269
Dincolo şi mai presus de cifre 271
Înspre o lume industrială 273
Ultimele comparaţii : intensitatea muncii, resursele şi „maturizarea" industrială . . . 275

Anexe

A. Estimări comparative ale capacităţii de transport terestru pe cap de locuitor : Germania şi India de Nord în jurul anului 1800 289
B. Estimări ale cantităţilor de gunoi de grajd folosit ca îngrăşământ la fermele din China de Nord şi din Europa la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi o comparaţie a fluxurilor de azot 291
C. Estimări privind acoperirea forestieră şi aprovizionarea cu combustibil în Franţa, Lingnan şi o parte a Chinei de Nord, 1700-1850 295
D. Estimări ale „suprafeţei fictive" asigurate de diferite importuri Marii Britanii la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea 301
E. Estimări ale rentabilităţii muncitorilor din sectorul textilelor în China, regiunea cursului inferior al fluviului Yangzi, 1750-1840 304
F. Estimări ale producţiei de bumbac şi mătase pentru cursul inferior al fluviului Yangzi şi China în general, la 1750 şi mai târziu – însoţite de comparaţii cu Regatul Unit al Marii Britanii, Franţa şi Germania. 315

Bibliografie 327
Index 355

Colecția *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

KENNETH POMERANZ este profesor de istorie la University of California, Irvine, având ca domeniu de specialitate istoria Chinei moderne. De același autor: *The Making of a Hinterland: State, Society, and Economy in Inland North China, 1853-1937* (1993; volumul a primit în anul 1994 John K. Fairbank Prize in East Asian History din partea American History Association), *The World that Trade Created: Society, Culture, and the World Economy, 1400 to the present* (în colaborare cu Steven Topik, 2005).

Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy*

Copyright © 2000 by Princeton University Press
All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any information storage and retrieval system, without permission in writing from the Publisher.

© 2012 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: hamali în portul Galați

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

POMERANZ, KENNETH

Marea divergență: China, Europa și nașterea economiei mondiale moderne / Kenneth Pomeranz; trad.: Gabriela Petrilă, Paul Aneci. – Iași: Polirom, 2012
Bibliogr.
Index

ISBN print: 978-973-46-2533-8
ISBN ePub: 978-973-46-2708-0
ISBN PDF: 978-973-46-2709-7

I. Petrilă, Gabriela (trad.)
II. Aneci, Paul (trad.)

338(100)

Printed in ROMANIA

Kenneth Pomeranz

MAREA DIVERGENȚĂ

China, Europa și nașterea economiei mondiale moderne

Traducere de Gabriela Petrilă și Paul Aneci

POLIROM
2012

Argumentele care se concentrează asupra produselor de lux de folosinţă mai îndelungată şi mai costisitoare sunt destul de diferite. S-ar putea argumenta că nevoia de bani pentru a cumpăra aceste produse de lux i-a determinat pe membrii elitei să utilizeze într-un mod mai raţional activele productive pe care le deţineau, aducând astfel pe piaţă mai multe cereale sau alte bunuri uzuale – însă asemenea argumente sunt greu de dovedit şi trebuie contrabalansate cu cazurile în care achiziţionarea a tot felul de podoabe fără valoare interfera cu finanţarea, să zicem, a drenării unei mlaştini. Şi forme mai vechi de comportament al elitelor, inclusiv întreţinerea slujitorilor, au creat de asemenea cerere.

Pe de altă parte, multe dintre aceste articole de lux de folosinţă îndelungată erau produse în mare parte în Europa, iar apariţia unor centre urbane în care era concentrată o astfel de cerere a reprezentat un stimulent însemnat pentru producători ca să-şi extindă producţia, să realizeze economii de scară şi să introducă noi tehnici. Existau mari oportunităţi, însă numai pentru cei cu suficient capital de lucru, încât să le permită să cumpere materii prime scumpe, să plătească muncitori calificaţi şi să aştepte până când clienţii lor adesea puternici, dar ducând lipsă de lichidităţi să le achite în cele din urmă facturile ; aşadar, o anumită parte a producătorilor de articole de lux au devenit capitalişti de succes, în timp ce alţii au devenit treptat lucrători salariaţi. Prin urmare, deşi discuţiile despre elite şi consumul produselor de lux de folosinţă îndelungată pot invoca cererea agregată pentru întreaga economie, ele se concentrează în altă parte – asupra felului în care pieţele produselor de lux aflate în creştere au transformat modul de producere a bunurilor, privilegiind noi instituţii şi creând diferenţe între producători.

Astfel, în ceea ce ne priveşte, argumentele referitoare la alimentele-drog şi produsele de lux populare trimit la problemele ridicate în ultimul capitol : participarea populară la pieţe, alocarea forţei de muncă şi nivelurile de trai ale oamenilor de rând. Pe de altă parte, argumentele despre produsele de lux de folosinţă îndelungată, dar mai exclusiviste ridică probleme ce ţin de discuţia din capitolul 4 privind capitalismul : modificări în structurile firmelor, controlul sporit al producţiei de către cei în măsură să ofere credite şi acumularea de profituri de către un număr relativ mic de persoane puternic stimulate să reinvestească. Astfel, deşi, cronologic, consumerismul elitelor s-a manifestat primul, este mai logic din punct de vedere analitic să începem cu bunurile de lux de uz curent.

Bunurile de lux de uz curent şi consum popular în Europa şi în Asia în epoca modernă timpurie

În mod ideal, nu am compara consumul de bunuri individuale, ci al unor întregi coşuri de cumpărături ; şi, în mod ideal, am şti că preferinţele erau destul de similare între culturi, astfel încât diferenţele în privinţa consumului să ţină de puterea de cumpărare. Situaţia datelor asupra secolului al XVIII-lea ne dă de înţeles că nu putem avea asemenea certitudini, aşa încât trebuie să fim atenţi cu privire la semnificaţia comparaţiilor pe care

---

revoluţionar al acestor noi articole de lux pentru producţia europeană. Mai mult, deşi indică unele asemănări între plantaţii şi fabrici, el nu arată că ar fi existat vreo „influenţă" directă, existând multe alte instituţii pornind de la care aceste caracteristici ar fi putut fi adaptate.

le vom realiza în continuare. Totuşi, estimările noastre (din capitolul 1) privind speranţele de viaţă similare şi (mai jos în acest capitol) proporţia similară din bugetele familiale folosită pentru achiziţionarea necesarului de calorii sugerează faptul că nu este lipsit de importanţă pentru proiectul nostru mai amplu să luăm în calcul comparaţii ale altor tipuri de consum.

Este important să ne amintim limitele avântului „produselor de lux de uz curent", cel puţin înainte de jumătatea secolului al XIX-lea. Lista noilor alimente, ţesături, băuturi şi a altor produse similare de după 1400 este impresionantă, iar multe puteau crea dependenţă. Însă toate aceste produse s-au răspândit destul de lent, cel puţin până la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi, în general, pentru o bună parte din secolul al XIX-lea : procentul foarte mare al creşterilor reflectă în general baze iniţiale mici, chiar şi în cele mai bogate părţi ale Europei. Chiar şi Anglia consuma anual doar aproximativ 0,45 kg de ceai pe cap de locuitor în jurul anului 1800 şi 0,63 kg în 1840 ; *după aceea* preţurile au scăzut spectaculos, iar oamenii obişnuiţi au devenit consumatori obişnuiţi. (Până în 1880, consumul anual a ajuns la aproximativ 2,3 kg pe cap de locuitor[4].) Iar pentru restul Europei cifrele erau mult mai scăzute. În anii 1780, Europa (fără Rusia) consuma anual aproximativ 10 milioane kg de ceai[5] ; acest lucru ar sugera faptul că pe întregul continent se consuma probabil 57 g de ceai pe cap de locuitor, iar dacă lăsăm deoparte Anglia, mult mai puţin în restul Europei. Chiar şi în 1840, cele 36-41.000.000 kg de ceai exportate în Europa ar fi însemnat abia 113,4 g pe cap de locuitor anual[6].

Consumul din China era semnificativ mai mare. Wu Chengming a estimat comerţul intern de ceai la aproximativ 118 milioane kg în 1840, în condiţiile în care celelalte estimări ale sale în privinţa comerţului intern erau în general destul de scăzute[7]. Dacă la acea dată existau 380 de milioane de chinezi[8], asta ar însemna puţin sub 312 g pe cap de locuitor – chiar şi în cazul puţin probabil în care Wu nu a omis în estimările sale nici unul dintre circuitele locale sau regionale importante ale comerţului cu ceai.

Desigur, consumul de ceai este o comparaţie injustă. Costurile ridicate de transport, tarifele şi monopolurile au făcut din ceai o marfă mult mai scumpă în Europa decât în China, iar europenii consumau diverse băuturi (cafea, cacao, vin din struguri) care nu existau în China. Cu toate acestea, este surprinzător cât de mult a trebuit să aşteptăm ca Europa să depăşească China în privinţa consumului acestui „produs de lux obişnuit". Nu avem date pentru tutun, însă şi Staunton, şi MacCartney, trimişii britanici în China în 1793, au fost uimiţi de cât de mult fumau chinezii ; afirmaţiile lor sunt susţinute de o scrisoare din China în care se spune că în Zhejiang (o provincie în general prosperă, dar în care tutunul nu constituia o cultură importantă) fumau „până şi copii ce abia depăşeau jumătate de metru înălţime"[9].

4. Braudel 1982, p. 252, care îl invocă pe Staunton ; Gardella 1994, p. 38.
5. Braudel 1982, p. 251.
6. Pe baza cifrelor de export din Gardella (1994, p. 6) şi a cifrelor indicând populaţia din McEvedy şi Jones (1978, p. 28).
7. Wu 1983, p. 99.
8. Estimările privind populaţia Chinei în ajunul catastrofelor de la mijlocul secolului al XIX-lea s-au situat în general în jurul a 425-450 de milioane de locuitori, însă lucrarea mai recentă a lui G.W. Skinner sugerează că o cifră de aproximativ 380 de milioane ar putea fi mai apropiată de realitate (1987, pp. 72-76).
9. Staunton 1799, vol. II, p. 48 ; Cranmer-Byng (MacCartney) 1962, p. 225 ; scrisoare citată în Dermigny 1964, vol. III, p. 1253.

Tabelul 3.1. *Consumul de zahăr pe cap de locuitor (în kg)*

	Europa		
	Europa	*Fără Marea Britanie*	*Marea Britanie*
1680	0,45	0,4	1,8
1750	1	0,86	4,5
1800	1,2	0,9	8,2

Chiar şi în cazul zahărului, un avantaj european apare mult mai târziu decât ne-am putea aştepta. Deşi în Anglia consumul ajunsese deja în 1700 la aproximativ 1,8 kg pe cap de locuitor, iar în 1800 la 8,2 kg[10], restul Europei era mult în urmă. O bună estimare pentru Europa continentală din 1800 este puţin sub 0,9 kg pe cap de locuitor, ceea ce s-ar potrivi în mare cu estimarea lui Braudel pentru Franţa, de 1 kg pe cap de locuitor în 1788[11]. Mai mult, în afara Marii Britanii tendinţa ascendentă a consumului nu este chiar atât de pronunţată, după cum sugerează tabelul 3.1[12].

Asta nu înseamnă că creşterea consumului de zahăr a fost întru totul o poveste britanică. „Europa fără Marea Britanie" este o categorie prea rudimentară ; cel puţin Ţările de Jos şi zonele din jurul Parisului, Bordeauxului şi Hamburgului ar manifesta o creştere mult mai accentuată decât restul continentului, dacă nu aproape la fel ca a Marii Britanii. (Până în 1846, consumul parizian era puţin sub 3,6 kg pe cap de locuitor[13].) Mai mult, date din 1800 – în mijlocul războaielor napoleoniene – reduc cifrele de consum. (Într-adevăr, penuria de zahăr din Paris a determinat frământări populare într-o etapă incipientă a Revoluţiei franceze[14].) Totuşi, merită să reflectăm la aceste cifre.

Mai întâi, în ciuda utilizării muncii sclavilor pentru obţinerea unui zahăr mai ieftin, consumul *nu* avea o tendinţă ascendentă constantă în întreaga Europă. Astăzi, când consumul european pe cap de locuitor face ca acela al Angliei de la 1800 să pară mic, „cucerirea lumii"[15] de către zahăr pare inexorabilă de vreme ce se înfiinţau plantaţii specializate, cu costuri atent supravegheate, pentru o „societate de consum" în formare. Iar zahărul, după cum arată Mintz în mod clar, nu era doar o marfă oarecare. Fusese cerut de secole de către europeni, făcuse obiectul schimburilor comerciale ale regilor şi papilor şi avea o tradiţie şi o aură mistică cu care tutunul sau cacaua, mai nou descoperite, nu se puteau lăuda ; era promovat cu entuziasm de către investitori puternici şi guverne mercantiliste care se aşteptau la câştiguri de pe urma consumului sporit ; şi poate crea dependenţă fizică[16]. Având în vedere toate acestea, o pauză de cincizeci de ani în creşterea consumului european – în condiţiile unui progres economic general – sugerează că

10. Mintz 1985, p. 67.
11. Vezi Mintz (1985, p. 73) pentru Europa ca întreg, din care se scad valorile corespunzătoare Marii Britanii (Mintz 1985, p. 67). Pentru estimarea în cazul Franţei, vezi Braudel 1982, p. 226.
12. Cifrele indicând producţia provin de la Phillipps (1990, pp. 58-61) pentru coloniile portugheze şi spaniole şi de la Steensgaard (1990a, p. 140) pentru coloniile franceze, olandeze şi engleze. Cifrele privind populaţia europeană provin de la McEvedy şi Jones 1978, pp. 26-29. Cifrele privind consumul în Marea Britanie provin de la Mintz (1985, pp. 67, 73), folosind valoarea corespunzătoare anului 1700 pentru 1680.
13. Braudel 1982, p. 226.
14. *Ibidem*, p. 227.
15. *Ibidem*, p. 224.
16. Mintz 1985, pp. 16-18, 138-139, 164.

imaginarea unei ireversibile „naşteri a unei societăţi de consum"[17] înainte de 1850 poate fi foarte înşelătoare. Din acelaşi motiv, e posibil ca argumentele care exagerează importanţa întreruperilor în creşterea consumului „produselor de lux" în alte părţi să trateze un fenomen cât se poate de normal drept o anomalie care indică o interferenţă într-un proces care altfel ar continua „în mod natural".

În al doilea rând, tabelul ne aminteşte că înainte de 1850 avem în cea mai mare parte o revoluţie britanică, nu una europeană. Atât în termeni absoluţi, cât şi în termeni relativi, decalajul dintre Marea Britanie şi cea mai mare parte a Europei era în creştere, nu în scădere. Teza lui Sidney Pollard cu privire la *producţie* – faptul că mai multe regiuni neînvecinate ale Europei, şi nu Europa ca întreg, au cunoscut o revoluţie în secolul al XIX-lea – pare să fie valabilă şi în cazul consumului[18]. Atunci când comparăm alte zone cu o poveste idealizată „europeană", trebuie să avem în vedere atât lipsa de uniformitate geografică, cât şi modelul şovăielnic al creşterii consumului.

În China, zahărul avea importante utilizări ritualice în rândul clasei superioare (în special în budism), încă de pe timpul Dinastiei Tang, fiind folosit şi în scopuri medicale[19]. În timpul Dinastiei succesoare Song (960-1279), utilizarea zahărului de către cei înstăriţi nu s-a mai limitat doar la ocaziile speciale : „Produsele din trestie-de-zahăr se integraseră deplin în stilul de viaţă şi obiceiurile alimentare ale celor bogaţi"[20]. În secolele XVI-XVII, o serie de vizitatori europeni au observat că, în China, cei înstăriţi utilizau zahărul la un nivel mult *mai* extins decât omologii lor din Europa[21]. Între timp, folosirea zahărului la ocazii speciale pare să se fi răspândit la nivelul populaţiei generale : o relatare din provincia Guangdong din jurul anului 1680 ne spune că zahărul era topit în forme de oameni, animale şi clădiri, iar prunele zaharisite erau un element esenţial al căsătoriilor, „indiferent dacă fata era bogată sau săracă". Cei bogaţi se pare că pregăteau ospeţe la care se serveau „câteva mii de borcane" cu asemenea delicatese. Despre cantitatea de dulciuri împărţită invitaţilor se spunea că influenţează experienţa pe care noua soţie ar avea-o la naştere, iar „pe cei care nu fac invitaţii [la un ospăţ cu prune zaharisite] toată lumea îi numeşte «cerşetori de prune zaharisite»"[22]. O altă sursă cam din aceeaşi perioadă observă că până şi cei foarte săraci mâncau biscuiţi dulci de Anul Nou şi că fructele confiate în cantităţi mari constituiau un element esenţial la nunţi, încât unele familii rămâneau falite încercând să rezolve această necesitate[23]. Aceste întrebuinţări ale zahărului, o combinaţie de utilizare medicală şi ceremonială şi de consum imitativ – cu folosirea frecventă a zahărului de către cei avuţi şi la ocazii speciale de către cei săraci – se apropie mult de cele pe care le-a indicat Mintz în cazul Europei din epoca modernă timpurie, ceea ce a deschis drumul pentru transformarea zahărului într-o sursă importantă de calorii pentru oamenii obişnuiţi în secolul al XIX-lea. Această transformare ulterioară nu s-a produs în China – însă nimic din modelele de consum din secolul al XVIII-lea nu poate explica acest fapt.

Nu avem un total al consumului de zahăr din China la mijlocul secolului al XVIII-lea, dar chiar şi datele fragmentare pe care le deţinem conduc la estimări remarcabil de mari. Marea majoritate a producţiei de zahăr din China se realiza în Guangdong, Fujian (inclusiv

17. McKendrick, Brewer şi Plumb 1982, pp. 1-6, în special pp. 4-5.
18. Pollard 1981, pp. 84-106, 111-123.
19. Daniels 1996, pp. 55, 59, 62-63, 70-71.
20. Mazumdar 1984, p. 62.
21. *Ibidem*, p. 64.
22. Chu 1968, p. 14 : 20b-22a.
23. Daniels 1996, pp. 73, 75, 80-81.

Taiwan) şi Sichuan. Din fericire deţinem cifre destul de bune privind transporturile de zahăr din Taiwan spre continent în jurul anului 1720 : aproximativ 47 de milioane de kilograme. Deşi nu a existat ulterior o creştere spectaculoasă a producţiei de zahăr din Taiwan până după războiul opiului, se pare că o creştere lentă, constantă a avut totuşi loc. Pare de aceea mai potrivit să se utilizeze cifra corespunzătoare anului 1720 ca o estimare conservatoare pentru 1750.

Nu deţinem estimări globale ale producţiei din Guangdong. Avem ceea ce pare să fie o estimare destul de conservatoare a producţiei pe acru de „plantaţie" de trestie-de-zahăr din Guangdong – 1.088 kg[24] –, dar nu cifre directe privind suprafeţele de pământ alocate culturilor de trestie-de-zahăr. Însă Mazumdar menţionează cel puţin 15 districte din provincie (din 92) care în secolul al XVIII-lea erau centre ale producţiei de trestie-de-zahăr[25] ; în trei dintre ele, 40% din terenuri erau alocate culturii acestei plante, iar în altul – 60%[26].

Lucrarea recentă a lui Robert Marks sugerează o abordare alternativă. El estimează că, în jurul anului 1753, cel puţin 24 de milioane de *mu* (4 milioane de acri) din terenurile agricole din Guangdong şi Guangxi trebuie să fi fost alocate culturilor destinate vânzării ; cifra ar fi putut ajunge la fel de bine şi la 41,5 milioane de *mu*. Pe atunci, Guangdong avea peste 70% din suprafaţa totală cultivată din cele două provincii şi o proporţie chiar mai mare din culturile necerealiere. (În Guangxi, cultura cea mai importantă destinată vânzării era orezul, care se vindea în Guangdong.) Prin urmare, estimarea potrivit căreia Guangdong deţinea un procent de 70% din terenurile cultivate din zonă destinat culturilor necerealiere ar fi una prudentă : cel puţin 16,8 milioane de *mu* (2,8 milioane de acri) şi, probabil, cel mult 29,05 milioane de *mu* (4.841.666 de acri). Marks a sugerat că o presupunere corectă ar fi că jumătate din terenurile cultivate din Guangdong – 21,5 milioane de *mu* – erau alocate culturilor necerealiere[27], astfel încât valoarea de 16,8 milioane de *mu* pare a fi o estimare prudentă.

Trestia-de-zahăr ocupa probabil mai mult pământ decât orice altă cultură necerealieră[28] ; dacă nu se situa pe primul loc, atunci era a doua cultură (după duzi) sau cel puţin a treia. (Guangdong importa majoritatea bumbacului şi cultiva foarte puţin tutun ; ceaiul şi fructele sunt singurii concurenţi plauzibili pentru locul al doilea din această listă[29].)

---

24. Mazumdar 1984, p. 297. Mazumdar a argumentat foarte bine faptul că era puţin probabil ca producţia de zahăr a Chinei să fi fost cu mult mai scăzută decât în alte părţi ale Asiei. Henry Botham, un plantator de la sfârşitul secolului al XVIII-lea cu experienţă atât în Indiile de Est, cât şi în Indiile de Vest, ar fi fost de aceeaşi părere : el a mărturisit că, în China, forţa de muncă liberă cultiva trestia-de-zahăr mai eficient decât muncitorii neliberi în coloniile asiatice şi americane ale Europei (*apud* Daniels, 1996, p. 93) ; alţi occidentali au susţinut până încă în anii 1840 superioritatea metodelor de cultivare a trestiei-de-zahăr pe care chinezii le-au adus cu ei. Shepherd (1993, p. 159) oferă o estimare mult mai scăzută a producţiei pe acru în cazul Taiwanului, însă acolo, fiind o zonă de frontieră slab populată, a existat o presiune mult mai mică în direcţia maximizării producţiei pe acru decât pe continent. Mai mult, tot terenul din Taiwan alocat cultivării trestiei-de-zahăr era încă neirigat, în timp ce mare parte din culturile zaharifere din Guangdong şi Fujian beneficiau de irigaţii, ceea ce permitea obţinerea unor producţii mult mai mari (Daniels 1996, pp. 105, 236). Pentru imperiul târziu, Eugene Anderson (1988, pp. 80-81) estimează o producţie de zahăr între 726 şi 1.450 kg pe acru ; cifra lui Mazumdar de 1.088 s-ar situa exact în mijlocul intervalului.
25. Mazumdar 1984, pp. 280-281.
26. Citat în *ibidem*, p. 272.
27. Marks, comunicare personală, august 1996.
28. *Ibidem*.
29. Mazumdar 1984, pp. 271, 372.

Însă chiar şi o zecime din cifra noastră minimă pentru culturile necerealiere din Guangdong în jurul anului 1753 înseamnă 280.000 de acri, ceea ce ar duce la concluzia că 3,9% din suprafaţa cultivată totală a provinciei era alocată producţiei de zahăr. Înmulţind cu estimarea făcută de Mazumdar în privinţa randamentului la un acru de pământ, am obţine pentru Guangdong o valoare anuală de 305 milioane kg de zahăr. Dacă adăugăm şi Taiwanul, obţinem un total de 352 milioane kg în 1750, fără a lua în considerare Sichuan, partea continentală din Fujian sau numeroasele locuri în care suprafeţe mai mici erau cultivate cu trestie-de-zahăr[30].

O sursă din secolul al XVII-lea estima că Fujian (inclusiv Taiwan) şi Guangdong produceau 90% din recolta de trestie-de-zahăr a Chinei. Acest lucru ar sugera faptul că totalul nostru ar creşte cu cel puţin 39 de milioane kg (o noime din producţia din Fujian şi Guangdong). De fapt, ar trebui probabil să creştem această cifră cu un procent mai mare pentru a reflecta dispersia culturilor de trestie-de-zahăr în jurul anului 1750: în general, trestia-de-zahăr s-a răspândit în zonele unde au migrat locuitori din Fujian (atât în alte părţi ale Chinei, cât şi în sud-estul Asiei), iar aceste migraţii au avut o amploare mult mai mare în anii 1700 decât în anii 1600[31]. Cu toate acestea, voi omite întreaga producţie din afara Guangdong şi Taiwan. În fine, exceptând perioada în care olandezii controlau Taiwanul, exporturile de zahăr din China au fost foarte mici înainte de anii 1840[32]; pe de altă parte, în anii 1730, China importa circa 36 de milioane kg de zahăr pe an din Vietnam[33]. (Nu mai iau în calcul cantitatea mult mai mică din Thailanda[34].) Adăugând aceste importuri, ajungem la concluzia că, la jumătatea secolului al XVIII-lea, consumul chinez se situa la aproximativ 388 de milioane kg pe an.

Având în vedere că, în 1750, populaţia probabilă a Chinei era de 170-225.000.000 de locuitori[35], rezultă un consum anual de zahăr pe cap de locuitor de 1,7-2,3 kg. Adăugând şi restul producţiei chineze, am obţine un plus de cel puţin 0,18-0,23 kg pe an; folosind valoarea cea mai de jos a intervalului larg de estimări oferit de Anderson pentru producţia corespunzătoare imperiului târziu, s-ar obţine o scădere cu 0,5-0,63 kg. O creştere oricât de mică a procentului de terenuri agricole alocate producţiei de zahăr în Guangdong ar face estimările să urce.

Aceste estimări depăşesc cu mult mediile europene pentru anul 1750 şi chiar 1800. Zahărul chinezesc avea un conţinut de zaharoză mai mic decât ceea ce consumau europenii – un zahăr care, după standardele actuale, ar fi fost de calitate inferioară. Dar până în secolul al XIX-lea, mulţi oameni preferau zahărul lor cu *mai multe* impurităţi, şi astfel mai aromat[36].

La nivelul preţului din Beijing de la sfârşitul secolului al XVIII-lea – probabil unul relativ ridicat chiar şi pentru sortimentul de cea mai bună calitate, din moment ce tot

30. Vezi Daniels 1996, harta de la p. 90, care include prefecturi din alte şase provincii care cultivau trestie-de-zahăr.
31. Daniels 1996, pp. 97, 105.
32. Mazumdar (1984, pp. 357, 374, 376) dă pentru anul 1792 o valoare de 65.000 de *piculi* (aproximativ 3,9 milioane kg) din Canton, plus alte aproximativ 1,2 milioane kg către Japonia. Chiar şi în 1833, exporturile din Canton crescuseră doar până la 15 milioane kg.
33. Nguyen, *apud* Reid 1988a, p. 31.
34. Cushman 1975, p. 105.
35. Totalul oficial pentru anul 1741 era de 141.000.000 de locuitori, însă Ho (1959, pp. 36-46) susţine că acesta era subestimat cu cel puţin 20%. Alţii au sugerat cifre chiar mai mari.
36. Daniels 1996, p. 276.